

Панфілова Г. Б. Динаміка Я-концепції студентів різної успішності навчання в ускладнених життєвих ситуаціях / Г. Б. Панфілова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2013. – Додаток 2 до Вип. 31: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – С. 189-194.

УДК: 159. 923.2

Панфілова Г.Б.,
канд. психол. н., доц. каф.
митної ідентифікації культурних цінностей
та гуманітарної підготовки
Академії митної служби України
(м. Дніпропетровськ)

ДИНАМІКА Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ РІЗНОЇ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ В УСКЛАДНЕНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

У статті представлені результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях на прикладі екзаменаційної сесії. Визначені основні особливості динаміки самовідношення, самооцінки, самоописів, сприйняття себе в часі і просторі життєвих подій, самооцінки невротичних проявів в структурі Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації.

Ключові слова: Я-концепція, особистість, ускладнена життєва ситуація, психологічна автобіографія, екзаменаційна сесія.

Г.Б. Панфилова

Динамика Я-концепции студентов разной успешности обучения в усложненных жизненных ситуациях

В статье представлены результаты исследования динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях на примере экзаменационной сессии. Определены основные особенности динамики самоотношения, самооценки, самоописаний, восприятия себя во времени и пространстве жизненных событий, самооценки невротических проявлений в структуре Я-концепции студентов в усложненной жизненной ситуации.

Ключевые слова: Я-концепция, личность, усложненная жизненная ситуация, психологическая автобиография, экзаменационная сессия.

G. B. Panfilova

The dynamics of the I-conception of the students of different success in of training in complicated everyday situations

In article results of research of dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations by the example of examinations. The basic features of the dynamics of the self, self-esteem, self-descriptions, psychological autobiography, self-assessment of neurotic symptoms in the structure of the self-concept of students in a complicated everyday situation are defined.

Keywords: I-conception, personality, complicated everyday situation, psychological autobiography, examinations.

Постановка проблеми. Період здобуття вищої освіти вважається найважливішим етапом у становленні особистості майбутнього фахівця, в усвідомленні правильності вибору професії, розкритті власного інтелектуального потенціалу, формуванні вміння навчатись впродовж всього життя. Специфіка навчальної діяльності студентів передбачає інтенсивні розумові навантаження, необхідність засвоєння великої кількості інформації, формування навичок самостійної роботи. Тому дуже важливо організувати навчання у такий спосіб, щоб молода людина зберегла своє фізичне та психічне здоров'я під час вирішення складних навчальних та професійних задач, якому сприятиме адекватне уявлення про себе, що підлягає постійним впливам, випробовуванням в період навчання, особливо під час сесії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує декілька підходів до визначення сутності та структури самосвідомості. Окремі її компоненти були предметом численних досліджень як у зарубіжній, так і вітчизняній психології, зокрема у працях В.Г. Асєєва, Р. Бернса, К. Благі, Л.І. Божович, А. Валлона, М. Шебека, С.Д. Максименка, Г.О. Балла, представлені теоретичні положення про співвідношення та взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників становлення свідомості і самосвідомості особистості, генезу самосвідомості та її складових (В.В. Давидов, Г.С. Костюк, В.В. Клименко, Ю.І. Машбиць, Л.М. Карамушка, В.Л. Зливков).

Предметом емпіричного вивчення, як правило, є окремі аспекти самосвідомості, зокрема самовизначення і самооцінка рівня інтелекту, емоційного стану, особистісних властивостей (Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, В. Вольф, С. Куперсміт, Г.І. Ліпкіна, А.В. Петровський, К. Ханлі, Т.С. Яценко, Ю.М. Швалб та інші). Водночас існує низка невизначеностей щодо характеру зв'язків окремих компонентів самосвідомості, її внутрішніх структурних особливостей.

Результати теоретичних і експериментальних досліджень засвідчують, що Я-концепція відіграє важливу роль в навчальній діяльності і дозволяє значною мірою прогнозувати її результати (Н.Ю. Максимова, В.С. Мухіна, Н.В. Чепелєва, О.Є. Гуменюк, В.А. Семиченко). Наявність позитивної Я-концепції та сприяння її розвитку є суттєвою умовою не лише ефективності навчальної діяльності, комфортного перебування особистості в навчальному закладі, а й психічного розвитку в цілому, її життєдіяльності та конструктивного входження у світ соціальних відносин [1; 3], підтримки психологічного благополуччя людини в складних життєвих ситуаціях [1; 6; 8; 9].

Існує багато робіт, присвячених вивченню впливу психологічних і психофізіологічних особливостей студентів на успішність їх навчання. У зв'язку з цим вивчалися риси темпераменту, характеру і особистості (включаючи самоорганізацію, самооцінку, загальну і специфічну мотивацію); загальні та спеціальні здібності (включаючи загальний інтелект і його різновиди), креативність, дослідницька поведінка (допитливість), тип імпліцитної теорії інтелекту (за К. Двек), самоефективність у навчанні (за А. Бандурою) і багато іншого [4; 5]. Низку наукових робіт присвячено вивченню впливу стресових ситуацій, екзаменаційної сесії на діяльність та вегетативні стани студентів [2; 5; 7; 8]. Однак невирішеними залишаються питання щодо відмінностей Я-концепції студентів, успішних та неуспішних в навчанні.

Мета статті – визначити особливості динаміки Я-концепції студентів різної успішності навчання в ускладнених життєвих ситуаціях (на прикладі екзаменаційної сесії).

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикладом ускладненої життєвої ситуації в студентському віці, на нашу думку, можна вважати екзаменаційну сесію. Основними характеристиками ускладнених життєвих ситуацій є значущість ситуації, міра невизначеності, багатозначність

ситуації, перебіг яскравих негативних або позитивних емоцій, великі енергетичні витрати та ін. Визначено чотири етапи розвитку ускладненої життєвої ситуації. На першому етапі ускладненої життєвої ситуації вивчались особливості Я-концепції студентів у нормальних умовах, задовго до екзаменаційної сесії, на початку навчального року; на другому етапі – безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії; на третьому етапі – одразу після останнього іспиту екзаменаційної сесії; на четвертому етапі – у звичайних умовах на початку наступного навчального семестру.

Дослідження проводилось зі студентами і курсантами першого і четвертого курсів технічного та юридичного факультетів АМСУ (всього 264 особи 17–24 років), було використано такий комплекс психодіагностичних методик: 1) методика дослідження самоствавлення С. Р. Пантисєва; 2) методика визначення самооцінки Дембо–Рубінштейн (модифікований варіант); 3) методика Л. І. Вассермана для діагностики суб'єктивної оцінки невротичних проявів; 4) методика «Психологічна автобіографія» Л. Ф. Бурлачука, О. Ю. Коржової для вивчення кількості та суб'єктивної значущості минулих і майбутніх, радісних і сумних подій.

Ми розуміємо Я-концепцію як складну, структуровану та цілісну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої стосунки з навколишніми та середовищем. Я-концепція - це динамічна система, здатна до трансформації. Це складне, структуроване утворення, складові якого різною мірою виконують функцію адаптації, контролю, стабілізації та внутрішньої узгодженості особистості.

Далі ми опишемо, як міняється Я-концепція студентів в ускладнених життєвих ситуаціях залежно від успішності навчання в наступних аспектах: у самоствавленні, в самооцінці, ідентифікації, сприйнятті себе в часі і просторі життєвих подій, суб'єктивній оцінці невротичних проявів.

У самостваленні успішних і неуспішних студентів є відмінності. Так, для неуспішних студентів характерні більш високі показники за характеристикою «відвертість» на всіх етапах сесії, за характеристикою «самокерування» вищі показники на 2, 3, 4 етапах, за характеристикою «відображене самоствалення» показники вищі на всіх етапах складної ситуації, за характеристикою «самоцінність» показники вищі на 1 і 4 етапах, за характеристикою «самоприв'язаність» показники трохи вищі на всіх етапах, і особливо на 4 етапі, за характеристикою «внутрішня конфліктність» показники трохи вищі на 2, 3, 4 етапах, за характеристикою «самозвинувачення» показники вищі на всіх етапах, окрім третього.

Для успішних студентів характерні більш високі показники за характеристикою «самовпевненість» на 1 і 3 етапах сесії, за характеристикою «самоцінність» показники вищі в «гарячий» період складної ситуації на 2 і 3 етапах, за характеристикою «внутрішня конфліктність» показники вищі на 1 етапі сесії на початку складної ситуації.

Щодо самооцінки слід зазначити, що для неуспішних студентів характерні дещо вищі показники за характеристикою «щастя» на 2 і 4 етапах. Неуспішні студенти вважають себе менш здоровими на всіх етапах ускладненої ситуації, менш красивими на всіх етапах, окрім третього – відразу після іспитів. Для успішних студентів характерні більш високі показники за характеристиками «щасливий» на 1 (у нормальних умовах до сесії) і 3 етапах (відразу після складання іспитів), «успішний», «впевнений» і «розумний» на всіх етапах сесії.

Показник суб'єктивної оцінки невротичних проявів вищий у неуспішних студентів, у порівнянні зі спокійнішими успішними студентами.

У психологічній автобіографії успішні студенти вказують більшу кількість і значущість (вагу) подій на всіх етапах сесії; більшу кількість і

вагу минулих і майбутніх подій; більшу кількість і вагу радісних подій; більшу вагу сумних подій; більшу кількість і вагу минулих і майбутніх радісних подій. Відповідно неуспішні студенти менш продуктивні в спогадах подій свого життя, указують меншу кількість і значущість (вагу) подій на всіх етапах сесії; меншу кількість і вагу минулих і майбутніх подій; меншу кількість і вагу радісних подій; меншу вагу сумних подій; меншу кількість і вагу минулих і майбутніх радісних подій.

Для неуспішних студентів характерні вищі показники за характеристикою «відвертість» на всіх етапах сесії, за характеристикою «самокерування» на 2, 3, 4 етапах, за характеристикою «відображене самоствавлення» на всіх етапах складної ситуації, за показником «самоцінність» на 1 і 4 етапах, за показником «самоприв'язаність» показники трохи вищі на всіх етапах, і особливо на четвертому, за показником «внутрішня конфліктність» значення вищі на 2, 3, 4 етапах, за «самозвинуваченням» показники трохи вищі на всіх етапах, окрім третього. Неуспішні студенти вважають себе менш щасливими на 2 і 4 етапах, менш здоровими на всіх етапах важкої ситуації, менш красивими на всіх етапах, окрім 3 етапу відразу після іспитів; більш невротизовані; менш продуктивні в спогадах подій свого життя, оскільки вказують меншу кількість і значущість (вагу) подій на всіх етапах сесії.

Успішні студенти більш самовпевнені на 1 і 3 етапах сесії, за характеристикою «самоцінність» у них вищі показники в «гарячий» період ускладненої ситуації на 2 і 3 етапах, за характеристикою «внутрішня конфліктність» показники трохи вищі на 1 етапі сесії на початку ускладненої ситуації; «щасливіші» на 1 (в нормальних умовах до сесії) і 3 етапах (відразу після складання іспитів), «успішні», «впевнені» і «розумні» на всіх етапах сесії; мають нижчі показники з суб'єктивної оцінки невротичних проявів; продуктивніші в оцінці подій свого життя: указують більшу кількість і значущість (вагу) подій на всіх етапах сесії, більшу кількість і вагу минулих і майбутніх подій, більшу кількість і вагу радісних

подій, більшу вагу сумних подій, більшу кількість і вагу минулих і майбутніх радісних подій.

Слід зазначити, що в статичних умовах поза ускладненою ситуацією Я-концепція успішних і неуспішних студентів різна. Успішні студенти мають вищі показники з самовпевненості і внутрішньої конфліктності, а неуспішні – з відображеного самоствавлення і самозвинувачення. Самооцінка успішних вища, ніж неуспішних, окрім характеристик «здоровий» і «вродливий», де лідирують неуспішні. Суб'єктивна оцінка невротичних проявів у статичних умовах у успішних в майбутньому студентів нижча, ніж у неуспішних в майбутньому. Успішні студенти продуктивніші у психологічній автобіографії, ніж неуспішні: успішні вказують більшу кількість і вагу подій, кількість і вагу минулих і майбутніх, кількість і вагу радісних подій.

У піковий період ускладненої ситуації (2 і 3 етапи) у успішних і неуспішних студентів на початку зростає відвертість, самовпевненість, самокерування, відображене самоствавлення; тільки в успішних зростає самоцінність; зростає самоприв'язаність (у неуспішній сильніше), внутрішня конфліктність в успішних падає, а в неуспішних зростає, самозвинувачення падає і в одних, і в інших. У кінці гострого періоду відвертість неуспішних не змінюється, а в успішних зростає, самовпевненість неуспішних знижується, а успішних залишається такою самою, самокерування в успішних падає яскравіше, самоцінність і самозвинувачення зростають і в успішних, і в неуспішних. Самооцінка падає на початку гострого періоду, а в кінці зростає, проте в успішних на початку гострого періоду самооцінка за показниками «вродливий» і «розумний» трохи зростає, самооцінка «успішний» не падає. У неуспішних на початку гострого періоду самооцінка «успішний» не падає, а зростає, що не вписується в загальну закономірність. Самооцінка «вродливий» у кінці гострого періоду практично не підвищується. Самооцінка невротичних проявів у піковий період поступово падає, проте в успішних

до кінця пікового періоду вона залишається на рівні дещо вищому, ніж на початку пікової ситуації, але в неуспішних вона вища, ніж в успішних. Також успішні студенти в піковий період продуктивніші у психологічній автобіографії, ніж неуспішні: успішні вказують більшу кількість і вагу подій, більшу кількість і вагу минулих і майбутніх подій, більшу кількість і вагу радісних подій. Якщо говорити про сумні події, успішні та неуспішні студенти практично не відрізняються за кількістю сумних подій, але успішні вказують дещо більш значущі сумні події.

Отриманню підсумкового балу за сесію передують два етапи: нормальні умови до сесії і етап безпосередньо перед іспитами. За допомогою коефіцієнта кореляції перевіримо, з якими характеристиками в досесійний період пов'язаний бал за сесію.

Серед психологічних чинників, що передують сесії і позитивно впливають на її підсумковий бал, можна назвати велику кількість радісних спогадів, а також спогадів узагалі і радісних подій взагалі. Також на підсумковий бал впливає велика значущість радісних подій минулого, вага радісних подій взагалі і вага подій минулого взагалі. Всі перераховані чинники впливають як у нормальних умовах до сесії, так і безпосередньо перед іспитами.

Наступні чинники виявляють свій позитивний вплив тільки безпосередньо перед іспитами: самоцінність, висока самооцінка себе як розумного, кількість радісних подій в майбутньому і майбутніх подій взагалі, а також вага подій майбутнього.

Чим вищий підсумковий бал за сесію, тим вища кількість позитивних спогадів і спогадів взагалі, вища вага радісних подій минулого і вага минулих подій взагалі. Ці наслідки зберігаються як безпосередньо після іспитів, так і в нормальних умовах після сесії. Деякі наслідки отримання вищого підсумкового балу помітні лише безпосередньо після іспитів. До таких належать: підвищення відвертості, самооцінки

успішності, загальної кількості радісних подій, а також подій і їх значущості взагалі.

Висновки. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях має ряд особливостей з урахуванням успішності навчання. Для успішних студентів характерні більш високі результати за показником «самовпевненість» на 1 і 3 етапах сесії, за показником «самоцінність» більш високі результати в «гарячий» період ускладненої ситуації на 2 і 3 етапах, за показником «внутрішня конфліктність» показники трохи вище на 1 етапі сесії на початку ускладненої ситуації. Також успішні студенти мають більш високі показники самооцінки за характеристиками «успішний», «впевнений», «розумний» на всіх етапах сесії. Успішні студенти мають низькі показники з суб'єктивної оцінки невротичних проявів у порівнянні з неуспішними; успішні студенти більш продуктивні та оптимістичні в оцінці подій свого життя.

Подальший напрямок дослідження полягає у вивченні індивідуальних особливостей Я-концепції успішних та неуспішних особистостей в контексті їх життєвого шляху.

Список літератури

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Анцыферова Людмила Ивановна. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», издание 2-е, испр. и доп., 2006. – 512 с. (Достижения в психологии).
2. Варас А. Ю. Роль эмоциональной напряженности в ухудшении деятельности и вегетативного состояния в ситуации экзамена / А. Ю. Варас, С. И. Тамм //Проблемы высшей школы.- Тарту, 1978. - С. 97-123.
3. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Монографія. / Гуменюк О.Є.- Тернопіль: Економічна думка, 2002. - 186 с.

4. Корнилова Т. В. Самооценка в структуре интеллектуально-личностного потенциала человека / Т. В. Корнилова, М. А. Новикова // Психологический журнал. – 2011. – Том 32. - № 2. – С. 25-35.
5. Смирнов С. Д. О связи интеллектуальных и личностных характеристик студентов с успешностью их обучения // С. Д. Смирнов, Т. В. Корнилова, С. А. Корнилов, С. И. Малахова // Вестн. Моск. университета. Серия. 14. Психология. - 2007. - № 3. - С 82-87.
6. Трубицына Л.В. Процесс травмы / Трубицына Людмила Валентиновна. - М.: Смысл; ЧеРо, 2005. -218 с.
7. Циганчук Т. В. Динаміка переживання стресу у студентів, які навчаються за різними системами навчання / Т. В. Циганчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. - № 10. – С.25-32.
8. Циганчук Т. В. Підвищення стресостійкості у студентів вnz / Т. В. Циганчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. - № 8. – С.18-29.
9. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии / Ялом Ирвин. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 640 с. – (Серия «Золотой фонд психотерапии»).